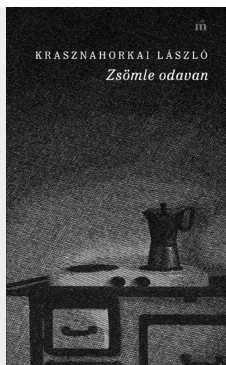

Krasznahorkai László
Zsömle odavan

Magvető
Budapest, 2024

Vácz Balázs

„ÉLJEN A KIRÁLY! ÉLJEN SOKÁ!” – SZÉPEN SZÓL A DALNOK NÓTÁJA

Krasznahorkai László újabb regényének központi alakja, mint annyi más jellegzetes figura a szerző szöveg univerzumában, ismét a kitaszított állapotában, az önként vállalt száműzetés léthelyzetében tűnik fel. Rejtőzködését a magyar középkorig (IV. Béla király koráig) visszanyúló mozzanatok sorával ideologizálja, Kada József homályosan mitikus Árpád-házi származásának hivatkozási alapja ugyanakkor a regény elrugaszkodási pontját képezi meg a satirikus ábrázolásmód tartományába. Önmagát kitüntetésekkel elismert háborús hősnak, büszke magyar hazafinak gondolja, aki vidéki elvonultságában elhatározza, hogy „nem tesz többé a tűzre” (19). (Mevárja, amíg a sparhert lángja elalszik a mű nyitányában, habár a házának háttérében kibontakozó későbbi erdőtüz – amelynek ő különben hátat fordít, hiszen eldönti, hogy a másik irányba néző teraszra ül ki – metaforikusan mint ha kontrasztot is teremtene elhatározása és a rajta kívül eső erősebb akaratok és érdekek között.) Már „eleget látott, eleget küzdött” (9), nem kíván az élet folyásában aktívan részt venni, nem óhajt a politika reflektorfényének keresztútjába kerülni. Erejét lekötik a mindennapi teendők, a naplementék látványában gyönyörködik, a természet szépségét élvez a teraszról, a legelésző tehéncsordákat és birkanyájukat figyeli a paradicsomi völgyben. Gondoskodik kutyájáról, Zsömléről,

és kutyabarátságát is nemzeti identitásával magyarázza. Kiterjedt külföldi összeköttetéseiről (egykori állami vezetőkkel, nemzetközi tekintélyekkel létesült ismeretségeiről, például „Zsimi Karter” [15], János Pál pápa) anekdotázik, miközben híveinek megjelenése előtt közvetlenebb emberi kapcsolata a mindössze néhány falubelivel (így Jenővel a borkimérésnél, Hirnyáknéval, az ellenszenves polgármesterrel, az erdőtűzért felelős bolondtónival, elsősorban persze Zsömlével) fennálló kontaktusra korlátozódik a javarészt szlovákok lakta, közelebről nem beazonosítható településen. Még családja, rokonsága is eltávolodik tőle. Mikrokörnyezete a zárkózott helybeliekkel és elvadult kutyáikkal megrajzolt, vázlatosan kidolgozott szociografikus viszonylatban jelenik meg.

Ebbe a személyes konfliktusokkal is terhelt magánmitológiai szférába tör be az idővel egyre nagyobb tömeggé bővülő, baljós, fenyegető benyomást keltő érdekcsoportokból, szélsőséges klikkekből összevevődő rejtélyes gyülekezet, akik a semmiből érkezve, eleinte kiismerhetetlen szándékkal, meglepetésszerűen bukkannak fel Kada József házánál. Megjelenésük, fellépésük a Krasznahorkai-műveket olvasók számára már-már klasszikusnak tekinthető atmoszférát teremt. Nyomban piederasztálra emelik (és egyhamar asszimilálják) a főszereplőt, hogy magasabb rendűnek beállított, szinte szakrálisnak tekintett küldetésük jelképévé válják. Nehéz megállapítani, hogy vajon Kada József személye és az olykor váratlanul, a sparhert körül föllángoló konyhai szónoklatai gyakorolnak-e delejezőbb hatást a híveire, vagy inkább fordítva képzelhető el, és a követők sorozatos látogatásai, a rajongás-sá, sőt kultikus tiszteletté eszkalálódó jelenlétük ösztönzi Józsi bácsit a trónus váteszi elfoglalására (a dramaturgiai megoldások némiképp emlékeztethetnek a korábbi művekből például Irimiás vagy a Herceg szuggesztív viszonyára a vonatkozó közösségekkel). Mindenesetre az aggastyán trónörökös a „Szent Magyar Föld” (208) felvirágoztatójának és a nemzet megváltójának szerephelyzetébe kerül. Lassanként önmaga szemében is azzá válik, amiként éltetik őt bennfentes alattvalói (néhány szöveghelyzetben királyi jogköreinek majdan esedékes alkalmazásával fenyegetőzik a hatalom képviselőivel szemben). Így elszánja magát, hogy irányt mutat az „Igaz Magyar Jövő” (43) rögzös országútján, és szándéka szerint ő lesz az, aki a „Szent Magyar Hazát megmenti a magyaroknak” (145).

Az önmaguk szerveződését „Koordinált Platformként” (20) megnevező underground érdekcsoportok szövetségének a cselekménybe

történi beléptetése mitológiai konnotációkat kelthet. Ők maguk is úgy nyilatkoznak, hogy „átvitt értelemben hosszú utat tettem meg” (11), mire rátaláltak Kada Józsefre, őbenne ismerve fel a nemzeti-történelmi hagyományok tiszteletére alapozott világnézetük (vagy egyenesen életvitelük, egyikük például „ómagyar állattartásra berendezkedett gazdaember” [31]) legnemesebb vállalkozásának, a monarchia helyreállításának lehetséges letéteményesét. Ideológiájuk szerint a nemzetromlás tapasztalatának árnyékában tevékenykednek, a magyar nemzeti karaktert pusztító általános dekadencia térnyerése ellenében folytatnak harcot. Törekvéseik mintha a „*Romlásnak indult hajdan erős magyar!*” erkölcsi hanyatlást hangsúlyozó lírai elgondolásának idő- és érték-szembeesítő logikájából kiindulva (a régi dicsőség utáni sóvárgást szembeállítva „a jelen végtelenül kiábrándító” [137] tézisével) a Berzsenyiné (A magyarokhoz I.) is meglévő gondolati paradigmából töltekezőnek („magyarok [...], hej, de tönkrement minden ebben a multikulti világban” [27]). Érdemes megfigyelni ezeknek az alakoknak a beszédrituálóját, amely olykor sajátosan ötvöződik a vulgáris-trágár kifejezőkészséggel. Meghatározó módon mégis pátosszal telített nyelvezettel, emelkedett frazeológiával készítik elő az államberendezkedés gondolati horizontján értelmezett honfoglalásukat áhítatos konyhai diskurzusaikban. Fogalmi bázisukból álljon itt néhány kiragadott példa: „a Szent Korona Tana szerint ön a Letéteményes, a Hordozó” (17), „a Szent Cél, a királyság visszaállítás” (56), „Magyar Királyság” (72), „Szent Ország” (83).¹ Ebbe a nyelvhasználati metódusba csatornázódnak be a jogörökös hazafias szenvedélyektől túlfűtött beszédei, monológ-törédei is. Ezek olykor a szomorkás nosztalgián és a vehemens moralizáláson messze túlmutatva ténylegesen fékevesztett, anakronisztikus örültségekként hangoznak el. Itt említhető Józsi bácsi a börtönkórházban előadott hipnotikus lázálma uralkodásáról a fiatal medika, Etelka jelenlétében. A szóban forgó beszédekét hívei afféle kinyilatkoztatásként, magasztos iránymutatásként fogadják el.

A királyjelölt köré csoportosuló radikális, a terrorcselekményektől sem visszariadó monarchisták egyetlen lehetőségének a történelem fel-függesztése tűnik, abból a célból, hogy hatalomra segítsék a trónörökösöt. Vagyis az elmúlt közel hétszázötven év az államélet alakulására

1 Vö. Szabó Gábor, *Kilátás az utolsó hajóról (Krasznaborkai László prózavilága)*, Magvető, Budapest, 2024, 356–357. A szerző a hivatkozott szöveghelyen rámutat a szereplők nyelvének múltat konzerváló funkciójára. Ez a nyelvhasználat azonban őket is kiszorítja a jelenből szellemileg, sőt magát az időt is kiiktatja.

gyakorolt hatásainak zárójelbe tételén, az idő mesterséges kizökkentésén, sőt a *damnatio memoriae* kieszközlésén, tehát a monarchia jogfolytonosságának legitimálásán fáradoznak az élő örökös felmutatásával (vö. a kitagadott, majd visszafogadott ifj. Badigy Soós René nemzettörténész levéltári kutatásai). És ahogyan a követőtábor hathatós intézkedéseinek, azaz például annak köszönhetően, hogy a „felség” rokonságát brutálisan megfélemlítik, a rácsok lekerülnek az emeletre vezető lépcsőfeljáró bejáratáról, hogy Kada szabadon berendezhesse lakásának felső szintjén a féltve őrzött nemzeti kincseinek archívumát. Úgy nyílnak meg a kapuk eleinte a különféle hivatalok és bürokratikus közegek legfelsőbb köreibe az államapparátus útvesztőiben, hogy aztán rövidesen be is záruljanak. Tevékenységük szellemisége széles és ijesztő palettán mozog, az ártatlan romanticizáló gondolkodásmódtól egészen az államrend fegyveres megdöntésére tett kísérlet előkészületéig. A királpártiak ténykedését nagyrészt megtorlások, likvidálások követik a hatalom részéről.

A hívek meggyőződése szerint a monarchia ideája és maga a királyi cím nem egyszerűen politikai kérdés, hanem a lehető legkomolyabban felfogott eszmei tartalomnak és kollektív küldetéstudattól fűtött ügynek, a haza kötelességszerű szolgálatának minősül a regényben. Erre a koncepcióra a nemzeti pátosz regiszterének működtetésére hangolt, jelentőségteljeséget kifejező nyelvezetük fogalmi panelei játszanak rá, amelynek akkordjait a Krasznahorkai Lacinak nevezett szereplő gitárral, balalajkával kísért, a jelenlévők számára fájóan ismerős melódiai hangszerelek az édesbús magyar sors kizárólagos szólamává. Amely azonban az olvasónak szánt ironikus kikacsintással (a szerzői névvel való játék apropóján keresztül evokált eddigi életmű kulturális-szellemi tájoltsága miatt is) a nosztalgikus érzések ebből a szögből mutatott megélését kívülről komikusnak tetsző andalgásba fordítja át. Az olvasó előtt az összejöveteleiket ilyen szentimentális megvilágításban leíró szövegmozzanatok vélhetően a könnyekkel küszködő múltidézés kínos szituációinak valamiféle művi, giccses gesztusaként értelmeződnek, feltéve, ha eleve elutasítja az ábrázolt közeg esztétikai elköteleződését.² A vándorzenész Krasznahorkai László a maga módján el is különbözik a királyt látogatók táborától. Ez legfeltűnőbbben abban látható, hogy versmegzenésítéseitől (József Attila költeményeit is említik) már idegenkednek a többiek, komolyan csak Józsi bácsi ösztönzi őt (ezért

2 Vö. Szabó, *I. m.*, 354.

egy idő után egyedül neki muzsikál örömmel, egyébként is kettejük között a legbizalmasabb a kapcsolat), de gitárján csak olyan dallamokat penget nagy sikerrel népesebb közönség előtt, amelyeket szívesen hallgatnak a találkozóikon. Ebben az értelemben ő is csak kiszolgálja azt a közeget, amelynek dalnokává szegődött, és így mintha – Józsi bácsihoz hasonlóan – áldozatszerepének kontúrjai mutatkoznának meg (és benne messziről a különc Valuska angyaliságát, ártatlanságát sejtethetnénk meg). Vándorzenészi karakterisztikáját árnyalja, hogy rockoperát szeretne alkotni az életéről, saját magáról (bejelentve ezzel egy önmítosz produkálásának igényét amolyan modern históriás énekmondóként). Zsömle kiszolgáltatottsága értelmezhető a gazdája léhelyzetének azonos státuszára (az is egyfajta tükröződés, hogy a kutyát láncon tartja Hirnyákné, amikor gazdáját a börtönkórházban zárják el), Józsi bácsi mindkét kutyájának kimúlása a kiszolgáltatottak sorsképletét, az elkerülhetetlen veszteséget és vereséget villantja fel motivikusan már a kötet címében is. Ez egyébként is esszenciája a szerző műveinek. A dalnok is eltűnik a semmiben, nem érkezik róla hír többé a mű végén; Józsi bácsihoz köthető alkati hasonlóságánál fogva a szöveg az ő eltűnését is a naiv, együgyű ártatlanság elveszejtésének képzetkörében és jelképiségében pozicionálja némiképp.

A Krasznahorkai-mondatok szövedékei szívósan építik a maguk fáradhatatlan dikcióját. Az élőbeszédet idéző mondatfűzés monolit szerkesztési elve egy-egy szintaktikai egység terjedelmét alapján véve egy-egy fejezetben faragja ki. Az elbeszélői szólamot a természetesen áramló szövegfolyam a szereplők megnyilatkozásaival egybecsúsztató, fluktuáló narrációként alkotja meg („és csak annyit lehetett kivenni az összevissza szavakból, hogy a tiszteletüket szeretnék tenni, ezért jöttek, hát, ha jöttek, intett nekik befelé, akkor jöjjenek befelé, és libasorban bemasírozta mögötte a házba, de nem akartak leülni, mi nem ülünk le az ön jelenlétében” [10]). Az elbeszélő időnként észrevétlenül adja át a szót másoknak, és éppen ez a narratív mozgás hozza létre a szövegfolyam töredezettségét, amelyben ráadásul a helyenként megkülönböztetett szereppel kiemelt szavak és hatásvadász frázisok sziklaszirtjein tipográfiaailag, a szöveg elrendezésének kompozíciójában is megtörik a textus hullámzása. A megtorpanásokat gyakran más szereplők közbeszólásai idézik elő („ő is csak egy alattvaló, akit fel kell emelnem, mert én mindenki királya vagyok és leszek, ő, fonta tovább a gondolatot, mint király, mindenkiért felelős, neki az élet kötelesség,

a másokért való törhetetlen, itt a vacsoraaa, lökte be az ajtót az ügyeletes ételkiosztó” [189]).

A mű ábrázolástechnikájának egy másik mintázata a kisszerű, provinciális és a fenséges, ünnepélyes színezetek elkeverésének, egymásba olvasztásának gyakorlatát működteti a szövegben. Ezen regiszterek kölcsönhatása több helyen is groteszk hatásmechanizmussal jelentkezik. Ilyen epizód például a ceremoniális hűségeskü tétele a szegényes konyhai miliőben (a sparhert közelében, amely a szüntelenül formálódó, elkötelezett társaság gondolati artikulációjának is epicentruma). Az uralkodás Józsi bácsira váró kötelessége és az ezzel járó történelmi vállalások kontrasztja „a kert, a főzés, a mosás, a tisztálkodás, vasalás” (54) hétköznapi elfoglaltságaival, a bolondtóni szemében a monumentális szépséget jelentő erdőtüz látványa a Csipkerózsza-hegy gerincén, illetve Pakusza eszmeftuttatása a királyi hatalom tartalmáról az elmeegógyintézetben, valamint más szöveghelyeken megjelenített hasonló kölcsönhatások is az eszmei tartalom grandiózussága, fennköltisége és az ehhez társított aktuális körülmények banális aspektusainak ellenében szikráznak fel.

A múltba révedés és emlékezés futamai nemcsak a várományost hatalomra segíteni szándékozó követők sematikus nyelvének szociolektusában, és nem is csak a társaság szellemi orientációját és ízlésvilágát körvonalazó, favorizált szövegekörpusz hangzásvilágában (a népdalok, operettslágererek, Karády Katalin-dalok, Wass Albert versei a nosztalgiazás textuális és zenei tereiként megjelenítve), illetve a történelmi távlatokat tárgyaló historizáló szakaszokban, hanem a mindezekről többé-kevésbé elvonatkoztatott egyéni életút Szelezky Zitához kapcsolódó, a régi, letűnt szerelmet szindbádi impressziókkal megidéző epizódokban is megmutatkoznak.

A nosztalgiával megszépített múlthoz és a királyi méltóság történelmi státuszához való ragaszkodás gesztusa a trónszék aranyozott bordűrjéből még fiatalon emlékül kitépelt fonalak motívumában reprezentálódik érzékenyen (vö. a Horthy kormányzó közbenjárásával történt koronázás 1944-ben). Az azok visszavarrására való törekvésben pedig a roncsoltnak és megtépázottnak elgondolt magyar történelem és egyúttal a személyes sors restaurálására, helyreállítására irányuló vágyalom érhető tetten. Abban a megrázó mozzanatban erősödik fel a személyes tragikum érzékeltetése, amikor Kada Józsi bácsi már az elmeegógyintézetben bízta meg a vándorzenészt a feladattal, hogy juttassa vissza a fonalakat eredeti helyükre. Másfelől az, hogy Kada az

idő múlásáról aligha hajlandó tudomást venni, a szilárd állandóság melletti elköteleződése jelzéseként (ezt a fundamentumot látja a királyság formájában is), kutyáinak elkeresztelésében (mindegyiket ugyanúgy, Zsömlének nevezi el) fejeződik ki.

Megháborodottsága egyáltalán nem egyértelmű állapot és végki-fejlet; rögeszméjét ugyanakkor, hogy ő a magyar király, szociokulturális környezete és ő is magára égeti. A leépülése már inkább elhagyatottságának és a róla való lassú megfélelkezésnek a következménye. Ez egyet jelent magányával, személyes körének leszűkülésével, Józsi bácsi régi és új társainak, látogatóinak fokozatos elmaradozásával. Nem egészen világos azonban, hogy a főszereplő „őrületének” hogyan is konstruálódik meg a mintázata, természetrajza. Figyelemre méltó egy duplikált szövegbetét: a TEK akciójának eseménysora először Kada József agyvérzésének dübörgően hangos látomásaként (az eszméletvesztés képszerű megjelenítéseként) szerepeltetett jelenet. Aztán a mű egy későbbi pontján, átíródva a szöveg valóságába, nyelvi komponáltságában (szinte) azonosan ugyanez megismétlődik a cselekmény szintjén.³ Józsi bácsi magatehetetlen összeomlása, elzuhanása a konyhában egzisztenciális értelemben vett elesettségét is magában hordozza. Második alkalommal nem otthonában tér magához, hanem kálváriája poklában találja magát, ami olyan zavarba ejtő kettősség a szövegkonstrukcióban, amely izgalmas értelmezői játékra invitálja az olvasót a szürreális és alternatív irányokba elkanyarodni képes szövegvalóság kérdéskörében. Meglehet, csupán még a háborúban a király fejébe fúródott repeszdarab jelenléte (véltetően emiatt gyötrik őt néhány évente az elviselhetetlen fejfájások) okozta a rohamát, ami kiváltotta az abszurdítások térnyerését. És nem kizárt, hogy ennek kaotikus szövődményei burjánzanak el a későbbi szövegrészek cselekménymozaikjaiban, amelyek a trónszék vágyott elfoglalásáig vezető lépések néhol groteszk szcénáit exponálják. Az elmeegógyintézet végső helyszínére érkezés innen nézve a kontrollálhatatlan elmekórtani folyamatoknak az emberi tudat épsége feletti diadalmas hatalomátvételét metaforizálja a műben. Végtere talán az egész szövegfolyam valamennyi szólamával együtt egy megalomán téboly szónoklataként a szanatóriumi ágyhoz kötöttség megdöbbenő kataton pozíciójából mondatik el.

3 Vö. SZABÓ, *I. m.*, 351–352. Az irodalomtörténetész felveti annak lehetőségét, hogy a szöveg cselekménye a főszereplő tudatában lejátszódó eseménysor, amely a környezetéből származó és sérült elméje által eltorzított ingerek és benyomások fantazmagóriáinak láncolataként áll össze.

Az örület elhatalmasodása a racionalitás önmagába fordulásaként, az értelem józanságának felszámolásaként, következésképpen az elme bezárulásaként tételezhető, mindenesetre a főszereplő mintha sokszor gondolkodna és észlelné tudatosan. A magárahagyottság, a reményvesztettség, a kiúttalanság végérvényessé kövülő fázisai, vagyis a bezárulás aktusai a Krasznahorkai-szövegek visszatérő belső toposzainak és ontológiai irányjelzőinek mutatkoznak ebben az új kötetben is. A főszereplő Zsömlével a karjában végrehajtott öngyilkossága azonban megrendítő mementójává válik a Kada József-i értelemben lecsupasztott emberi méltóság megőrzése melletti mély rokonszenv és együttérzés csendjének. Ennek tükrében a műalkotás ezen a ponton már messze eltávolodik a szatirikus nézőpont perspektívájától, és sokkal inkább valamiféle elégikusan rezignált megközelítésben érezteti a főszereplő tragédiája iránti részvételtjességét. A *Zsömle odavan* így bilenti át súlypontjait a társadalomkritikai modalitásról az egyetemesen emberi odafordulás szükségének megfogalmazása felé. És a dalnok ennek a szánalomnak a szelíd melódiáját dúdolja itt halkan, „hisz olyan szépen szól az a fájdalmas tárogatóval kísért nóta” (22).